

VAN RESPECT VOOR HET ANDERS ZIJN NAAR EEN ETHIEK VAN SAMENLEVEN

2012/7

15 | 05 | 2012

MENSEN

WELVAART

BESCHERMING

Samenvatting

Hoe kunnen we samenleven met respect voor elkaars anders zijn vanuit de bekommernis voor het algemeen welzijn en een streven naar een gemeenschappelijk doel, over alle individualistische strategieën en communitaristische goede bedoelingen heen?

Hoe kunnen we een evenwicht tussen individuele rechten en collectieve rechten vinden? Tussen de cultus van het ik en de tirannie van het wij?

Dit zijn de uitdagingen waarvoor alle immigratielanden staan die een oplossing moeten vinden voor de stijgende diversifiëring van hun bevolking.

De zoektocht naar het ideale samenlevingsmodel vormt één van de grote actuele vraagstukken waarvoor elke zichzelf respecterende politieke partij stukjes van het antwoord moet aanreiken in zijn programma.

Onderstaande tekst bevat een bondige beschrijving van de twee meest verspreide modellen, gevolgd door een korte analyse van het nut en de beperkingen van elk van beide benaderingswijzen. Tot slot komen voorstellen voor denkoefeningen en maatregelen aan bod, die in de vorm van uitdagingen en vooruitzichten worden geformuleerd.

RACHIDA AZDOUZ

Psychologe en specialiste interculturele
relaties

Universiteit van Montréal

De republikeinse en multiculturele modellen: buitenspel gezet of op de proef gesteld?

MULTICULTURALISME: BELOFTEN EN BEPERKINGEN

De uitdaging van het multiculturalisme

- *Tolerantie is een waarborg voor sociale vrede*: het zou volstaan om te leven en te laten leven.
- *Pacificatie op grond van rechtsregels*: laten we dezelfde wetten eerbiedigen, elkaar respecteren in onze verschillen en ons tot de rechtbanken richten, indien er zich een **rechtsconflict** voordoet.
- *Intrinsieke waarde van diversiteit*: een dubbele identiteit is een rijkdom voor elk individu.
- *Lofzang op het anders zijn*: als we dit extrapoleren, is diversiteit een rijkdom voor de hele samenleving. In Canada is het multiculturalisme bijvoorbeeld verankerd in het **Canadese Charter van Rechten en Vrijheden**¹.

Beperkingen

- *Co-existentie* zonder interactie en zonder echt samen te leven.
- De *juridisering* van het samenleven en de perverse effecten hiervan: het opeisen van een identiteit en het samengaan van identiteiten, het uitbannen van het religieuze in zijn meest orthodoxe vorm (bv: de zaak Amselem in verband met soekots en de zaak Multani in verband met kirpans)².

1 Artikel 27: "Elke interpretatie van dit charter moet overeenstemmen met de doelstelling om het behoud en de valorisering van het multiculturele erfgoed van de Canadezen te promoten."

2 Deze twee zaken werden voorgelegd aan het Hooggerechtshof nadat provinciale rechtbanken de vordering onredelijk hadden genoemd en zich uitgesproken hadden voor een minder strenge oplossing: het behoud van één gemeenschappelijke soekot (hut voor het Joodse Loofhuttenfeest) voor alle eisers in de zaak Amselem en een symbolisch, niet-snijdend voorwerp in de vorm van een kirpan (Sikh-dolk) in de zaak Multani. Het Hooggerechtshof maakte deze vonnissen ongedaan en sprak zich in zijn arrest uit voor

- Het wegwerken van *waardeconflicten*: diversiteit houdt weliswaar een rijkdom in, maar is soms ook bron van onenigheden en conflicten. Terwijl rechtsconflicten op juridisch vlak kunnen worden beslecht met een *vergelijk*, moeten waardeconflicten op het politieke domein worden geregeld middels *overleg* dat voor een consensus moet zorgen en het wetgevende werk voedt.
- Een *communitaristische* benadering die individuele trajecten, atypische parcours en meervoudige identiteiten onderschat.³
- *Een verstard beeld en een folkloristische benadering* van het herkomstland, die de nostalgie weliswaar voeden maar migranten niet in staat stellen om hun identiteiten te ontwikkelen en te verzoenen. Deze ontwikkeling vereist een complexe oefening van onderhandelingen, keuzes en verzakingen, een complexloze relatie ten overstaan van de eigen roots, en een inspanning op het vlak van *matiging van de identiteit*.
- *Een verstarde opvatting van de verhoudingen tussen minderheids- en meerderheids-groepen* die geen rekening houdt met het bestaan van fragiele meerderheden (zoals in Québec), niet-waterdichte grenzen en contextvariabelen waardoor iemand nu eens tot een meerderheidsgroep en dan weer tot een minderheidsgroep behoort (Waar staat een racistische homoseksueel of een homofobe kleurling? Of een man die het slachtoffer is van echtelijk geweld?).

een flexibelere en subjectievere opvatting van godsdienstvrijheid. De invoering van het begrip *oprecht geloof* in de Canadese jurisprudentie was een opsteker voor de voorstanders van de meest orthodoxe godsdienstpraktijken.

3 Artikel 3 (1) Het beleid van de federale overheid op het vlak van multiculturalisme houdt in dat wordt erkend dat multiculturalisme de culturele en raciale verscheidenheid van de Canadese samenleving weerspiegelt en zich vertaalt in de vrijheid van alle leden van deze samenleving om hun cultureel erfgoed te behouden, te valoriseren en te delen. Verder omvat het beleid ook een sensibilisering van de bevolking op dit vlak.

Vanuit de onderliggende redenering dat de machtsverhouding steeds in het voordeel van een vermeende vooraf gedefinieerde meerderheid zou moeten spelen, zijn sommigen van onze Canadese en Québécoise medeburgers ervan overtuigd dat een blanke hetero van het mannelijke geslacht zonder fysieke handicap en zonder godsdienst nooit een zaak kan winnen indien hij bij een rechtsconflict betrokken raakt (omdat onze wetten alleen de 'minderheden' zouden beschermen). Het gaat hier om een verkeerde juridische interpretatie van de wetten die de individuele vrijheden moeten doen respecteren (geval per geval, ongeacht iemands toestand of herkomst), en die veeleer wijst op een zekere malaise in de sociale verhoudingen.⁴

HET REPUBLIKEINSE IDEEAAL: BELOFTEN EN BEPERKINGEN

De republikeinse uitdaging

- *Rekenen op de factor 'tijd'*: de 1e generatie zou een cultuurschok hebben en de 2e generatie zou assimileren.
- *Rekenen op het individu*: de emancipatorische kracht van de scholen in de republiek zou migrantenkinderen bevrijden van het gewicht van hun gemeenschap, zou hen in staat stellen om een eigen identiteit op te bouwen, zichzelf als individuen te zien en over te stappen van een traditionele cultuur waarin de groep centraal staat (die van hun ouders) naar een moderne cultuur waarin het individu centraal staat.
- *Rekenen op de universaliteit van de republikeinse waarden*: in strikt filosofisch opzicht

is het voor nieuwkomers inderdaad moeilijk om zich niet bij deze waarden aan te sluiten, aangezien deze waarden het ideaal van sociale rechtvaardigheid en democratie belichamen dat in hun land van herkomst vaak ontbrak.

Beperkingen

- *Economische factoren*: de sociale breuklijn, de sociaaleconomische obstakels voor integratie, discriminatieproblemen en andere strubbelingen hebben de republikeinse beloften zwaar op de proef gesteld.
- *Historische factoren*: in tegenstelling tot wat het geval is in Canada waar een actief immigratiebeleid wordt gevoerd om aan de demografische en economische behoeften tegemoet te komen, moet Frankrijk een tijdelijke immigratie in goede banen leiden die inmiddels een permanent karakter heeft gekregen onder invloed van gezinshereniging, de opvang van vluchtelingen, de regularisatie van bepaalde illegalen, de herteekening van de Europese ruimte, enz. Daarbij komt nog de mythe van de terugkeer die in stand wordt gehouden door de migranten van de eerste generatie die de beginnende verbondenheid en het ontluikende gevoel van 'erbij horen' van hun kinderen wisten af te remmen.
- *Filosofische factoren*: de vervreemding van de politiek, de grenzen van het individualisme en het pleidooi om collectieve oplossingen te zoeken voor de sociale problemen, de zoektocht naar zingeving, de wens om niet uitsluitend als deskundige werknemers en geëngageerde burgers te worden beschouwd, maar ook als mensen met spirituele behoeften, de neiging om antwoorden te zoeken op deze existentiële vragen binnen een religieus kader (een vrije, wel-doordachte en oprechte keuze in sommige

⁴ Tijdens de eerste polemiek in Québec over het dragen van religieuze symbolen op school in 1994 verzetten leerlingen en hun ouders zich sterk tegen het feit dat groen geverfd haar of piercings verboden waren, terwijl hijabs, kipa's en tulbanden werden toegestaan in naam van het recht op gelijkheid zonder discriminatie. Zij beschouwden dit als een ongelijkheid en een aantasting van de vrijheid van meningsuiting van de mensen die tot de 'meerderheid' behoren.

gevallen, in andere gevallen een keuze die wordt gemanipuleerd door predikanten die zelf door politieke agenda's worden gestuurd), ... Stuk voor stuk zijn dit uitdagingen voor de scholen in de republiek!

daag de dag stellen we een reële behoefte aan interactie rond een echt gemeenschappelijk burgerlijk kader vast.

Een derde weg bewandelen – een model opbouwen

Ondanks de vastgestelde beperkingen kan geen van beide modellen integraal worden *afgewezen of aanbevolen*.

De ideale samenleving moet echter nog altijd worden *opgebouwd*: een model dat het verlangen naar vreedzame co-existentie van het multiculturalisme verenigt met de bekommernis inzake sociale cohesie van het republikanisme.

In die optiek is Québec de uitdaging van het interculturalisme aangegaan, een model dat het aanvankelijk koos om zich van het Canadese multiculturalisme te onderscheiden. Het wordt steeds vaker voorgesteld als een derde weg, een alternatief voor het Franse assimilationisme waarvan de beperkingen ook duidelijk zijn geworden.

Het model is gebaseerd op twee pijlers: de interculturele dialoog (om elkaar te leren kennen en erkennen) en een kern van gemeenschappelijke waarden (om te bouwen aan een gemeenschappelijk project).

Slechts weinig zogenaamde interculturele activiteiten slagen er echter in om de twee aspecten overtuigend genoeg te verenigen om zich te onderscheiden van het multiculturalisme.

Sinds de goedkeuring van de beleidsverklaring meer dan 20 jaar geleden is op het terrein veelvuldig geflirt met sensibilisering rond culturele verschillen, de strijd tegen vooroordelen en de kennis van de onthaalsamenleving, maar van-

TE ONDERZOEKEN VOORSTEL: DE BURGERLIJKE BENADERING

In 1993 publiceerde de liberale minister van Immigratie in Québec, Monique Gagnon Tremblay, in de lokale pers een verklaring onder de titel: *“Er bestaat een gemeenschappelijke publieke cultuur in Québec”*. Hierin stelde ze dat de integratie van migranten diende te gebeuren via een gemeenschappelijk burgerlijk kader dat een gemeenschappelijke cultuur naar voren schuift en tegelijk respect toont voor de verschillen (het betrof eigenlijk een herbevestiging van het *moreel contract* dat al in de beleidsverklaring van 1990 stond).

In 1996 trachtte de soevereinistische regering⁵ om deze integratiedoelstelling verder door te drukken. Zij ging hiertoe over tot wat de *‘burgerlijke ommezwaai’* is gaan heten. Deze werd in de praktijk gebracht aan de hand van de volgende maatregelen:

- Het ministerie van Immigratie en Culturele Gemeenschappen (MICC) werd vervangen door een ministerie van Burgerrelaties en Immigratie (MRCI): afgezien van de terminologie verraadde de naamsverandering een paradigmawijziging.
- Het accent lag niet langer op de integratie van migranten maar op de strijd tegen uitsluiting in al zijn vormen en om welke reden dan ook (leeftijd, geslacht, etnische afkomst, sociale status, enz.) .
- Om dit sterker in de verf te zetten en het dossier van zijn ‘etnische karakter’ te ontdoen, werden aan het nieuwe ministerie nog meer portefeuilles toegewezen, zoals onder meer jeugd en andere potentieel

⁵ Verscheidene Québecse auteurs hebben de neiging om de federalistische liberale partij te associëren met het Canadese multiculturalisme en de Québecse soevereinistische partij met interculturealisme of assimilationisme. De burgerlijke ommezwaai werd nochtans ingezet door een liberale regering alvorens te worden bekrachtigd en vervolgens begraven door een PQ-regering (Parti Québécois), zoals blijkt uit de chronologie van de gebeurtenissen.

kwetsbare bevolkingsgroepen.

- Verenigingen die actief waren op het vlak van interculturele toenadering, werden verzocht om de ommezwaai te maken en hun acties te richten op het ondersteunen van de burgerparticipatie. De subsidieprogramma’s werden overigens dienovereenkomstig omgedoopt en hun doelstellingen werden geherformuleerd.
- Mono-etnische organisaties dienden hun ledenbestand en raad van bestuur te diversifiëren indien ze nog subsidies wilden ontvangen. Er werd hen gevraagd om meer blijk te geven van een interculturele ingesteldheid en aandacht voor het ‘monoburgerlijke aspect’, door hun opdracht tot andere groepen dan hun herkomstgemeenschap uit te breiden en in hun structuur en activiteiten een ‘rasechte Québecse’ component op te nemen.
- De interculturele dialoog werd niet meer als een doel op zich noch als een simpel strijdmiddel tegen discriminatie beschouwd, maar als een eerste stap op weg naar het burgeroverleg.

‘Alles op zijn tijd’: zo zegt de volkswijsheid het.

In 2001 eindigde een raadpleging over de gemeenschappelijke burgerwaarden waartoe de actoren van de burgermaatschappij werden uitgenodigd, in een kakofonie en een bits debat. PQ-minister Robert Perrault nam ontslag en het MRCI werd weer het oude ministerie van Immigratie en Culturele Gemeenschappen (MICC).

Een samenspel van factoren kan deze mislukking verklaren:

- De sfeer na het referendum: het referendum over de soevereiniteit in 1995 sloeg een kloof en deed wantrouwen ontstaan tussen bepaalde soevereinisten en een aantal bur-

gers met een immigratieachtergrond. De eerste groep verweet de tweede ervoor te hebben gezorgd dat het onafhankelijkheidsplan werd afgevoerd, terwijl de laatste groep weigerde om als zondebok te worden bestempeld voor deze gemiste kans.

- de weigering van bepaalde etnische leiders om hun macht en die van hun respectieve organisaties te zien slinken: het interculturele verwaterde tot het burgerlijke niveau en de etnische lobby verzwakten voordele van individuele en burgerlijke integratiestrategieën.
- Onhandigheden die aan het licht kwamen in het document dat ter inzage aan het publiek werd voorgelegd: een zeker paternalisme in de toon en een neiging om de nadruk te leggen op de overdracht van het erfgoed aan nieuwkomers, terwijl weinig plaats overbleef voor de opbouw van het gemeenschappelijke project.
- Het probleem om zich te identificeren met een burgerschap dat een juridische grond mist, aangezien Québec geen soevereine staat is.

Ondanks deze episode en onder invloed van de recente polemiek rond de 'redelijke aanpassingen' (accommodements) om religieuze redenen, wint de burgerlijke benadering weer aan populariteit in Québec.

In het licht van de impasse waartoe het discours van eisen/rechterlijke bevelen heeft geleid, klinkt in Québec steeds luider de vraag naar duidelijke bakens, en met name naar een gemeenschappelijk burgerlijk kader waarop Québécois van eender welke origine zich zouden kunnen beroepen.

Het vrijzinnige karakter van de overheidsinstellingen, de gemeenschappelijke taal en gendergelijkheid zouden de harde kern vormen van deze gemeenschappelijke publieke cultuur.

Andere fundamentele componenten zouden de naleving van de charters, wetten en democratische waarden zijn.

Over twee elementen van het kader bestaat echter geen consensus:

- Het overheersende karakter van de joods-christelijke traditie: het is moeilijk om een lijn te trekken tussen godsdienst en erfgoed. Terwijl het behoud van een gemeenschappelijke feestdagenkalender en de instandhouding van kerken als elementen van het architecturaal erfgoed makkelijk te verantwoorden zijn, is het veel delicates om een uitspraak te doen over de plaats die het christelijk erfgoed moet krijgen in het parlamentsgebouw (waar nog steeds een kruisbeeld hangt) of in de leerprogramma's.
- Pluralisme: er zijn twee tegengestelde stromingen. Sommigen zijn van mening dat democratie per definitie pluralistisch is en begrijpen niet hoe dit te rijmen valt met het opleggen van homogene waarden onder het mom van sociale cohesie. Anderen vrezen dat onder het voorwendsel van pluralisme de deur wordt opengezet voor identiteitseisen die onverenigbaar zijn met de gemeenschappelijke waarden.

Een debat dat wordt vervolgd ...

Uitdagingen en vooruitzichten

UITDAGINGEN

Hoewel onthaalsamenlevingen zoals Canada (en Québec), Frankrijk, België, Australië of Noorwegen door hun geschiedenis en migratiebeleid van elkaar verschillen, staan zij vandaag de dag voor een aantal gemeenschappelijke uitdagingen.

- **Sociaaleconomische uitdagingen:** voorkomen dat mensen zich op hun identiteit terugplooiën en ervoor zorgen dat de sociale cohesie bewaard blijft door te vechten tegen uitsluiting.
- **Uitdagingen met betrekking tot identiteit:** het ontwikkelen van een gevoel van 'erbij te horen' en het delen van een gemeenschappelijke burgerlijke identiteit.
- **Juridische uitdagingen:** het uitbouwen van individuele rechten en collectieve rechten, de noodzaak om religieuze uitingen in de publieke ruimte af te bakenen en het al dan niet pertinente karakter ervan in openbare instellingen wettelijk vastleggen.
- **Politieke uitdagingen:** de strijd tegen de oprukkende xenofobie enerzijds, en tegen godsdienstfundamentalisme anderzijds.
- **Ethische uitdagingen:** werk maken van een nieuwe ethiek van het samenleven, nieuwe ijkpunten creëren om compromissen te sluiten met diversiteit in al zijn vormen, en tegemoetkomen aan de eisen van het pluralisme.

VOORSTELLEN

Het heropbouwen van het sociaal weefsel is een gedeelde verantwoordelijkheid.

Het is onmogelijk om aan scholen of mensen van de wet (en nog minder geloofsvertegenwoordigers) op te dragen om een nieuwe opvatting uit te werken over hoe we moeten leven.

De antwoorden op de vragen die op ons afkomen door de diversifiëring van onze samenlevingen, moeten uit verschillende hoeken komen.

- **Pedagogische antwoorden: de rol van de staatsscholen en de fora voor volksonderricht.**

Samenleven is niet gewoon een kwestie van het hart op de juiste plaats dragen, goede voornemens hebben en de lof zingen van het anders zijn.

Samenleven leer je en dit leerproces valt niet te reduceren tot het verwerven van sociale vaardigheden zoals openstaan voor het anders zijn en empathie tonen.

Het gaat ook om kennis en expertise die worden verworven via *burgerschapsovoeding, ethische vorming en intercultureel onderwijs*:

- Zich bewust zijn van het bestaan van verschillende referentie- en voorstellingskaders in de wereld om een relatie met de andere te kunnen aangaan (voorbeeld van kennis);
- Dialogeren en deelnemen aan interculturele communicatie (expertise);
- Deelnemen aan bemiddeling, overleg of arbitrage (expertise);
- Compromissen sluiten over ethische dilemma's, een competentie waarvoor kennis, sociale vaardigheden en expertise nodig zijn;
- Een godsdienstige cultuur ontwikkelen, evenals begrip voor het godsdienstige, vanuit een kritisch en niet-confessioneel perspectief, om zich te beschermen tegen bekeringsijver en indoctrinatie;

- Een filosofische cultuur en een stevige algemene cultuur ontwikkelen om bij het zoeken naar een antwoord op existentiële vragen bij diverse bronnen te rade te kunnen gaan (voorkomen dat religies het monopolie hebben op zingeving);

- **Juridische antwoorden: de rol van de rechtbanken en de verantwoordelijkheid van het recht.**

Hoewel de beperkingen van een juridisering van het samenleven al duidelijk zijn geworden, is een de-juridisering ook niet de oplossing. Het debat bij de rechtbanken weghalen om het aan het burgeroverleg voor te leggen, betekent niet dat de rechtbanken van het debat moeten worden uitgesloten, aangezien beslechting door de rechtbanken nu eenmaal de manier is die rechtsstaten hebben bedacht om conflicten te beheren. Als het niet mogelijk is om een absolute hiërarchie vast te stellen, lenen rechtbanken zich veeleer tot het met elkaar in overeenstemming brengen en in evenwicht houden van rechten. Maar hoever kan de logica van de individuele rechten en de vrijheid van meningsuiting worden gedrukt zonder het principe van de godsdienstneutraliteit van de staat uit te hollen? Dit is één van de belangrijkste vragen die aan het recht worden gesteld in samenlevingen waar pluralisme tegelijk een sociale waarde en een juridische hersenbreker is.

Hoe kan worden voorkomen dat maatregelen die rechtstreekse, onrechtstreekse en systematische discriminatie moeten tegengaan, op hun beurt discriminerend worden?

Het voorbehoud ten aanzien van de invoering van het concept van de positieve discriminatie in Frankrijk, komt voort uit deze bekommernis. Hetzelfde geldt voor het debat dat in Québec plaatsvindt rond

het concept van de 'redelijke aanpassing' (accommodement raisonnable), een integratiemaatregel die zonder oordeelkundige dosering door de rechtbanken een segregatie bevorderende maatregel zou kunnen worden. De regering van Québec diende recent het Charte des droits et libertés de la personne te amenderen om ervoor te zorgen dat gendergelijkheid nooit ondergeschikt kan worden gemaakt aan godsdienstvrijheid.

De jurisprudentie heeft nog niet het laatste woord: wat zal er gebeuren indien een vrouw die een hijab draagt, aanvoert dat haar gewetensvrijheid haar dierbaarder is dan haar recht op gendergelijkheid, of dat er tussen beide rechten geen conflict is omdat haar hijab haar niet wordt opgelegd door wetten die de mens heeft gemaakt?

- **Politieke antwoorden: de rol van de staat**

De staat mag niet verzaken aan zijn rol als scheidsrechter van het samenleven: niet ten gunste van de rechtbanken en niet ten gunste van de etnische of religieuze lobbygroepen die vanuit electorale overwegingen werken.

De staat moet een **gemeenschappelijk burgerlijk kader** voorstellen en ter bespreking voorleggen waarmee alle burgers van eender welke origine zich kunnen identificeren en dat zij allen onderschrijven, en dit om weerwerk te bieden aan de oproep tot communitarisme of van extreemrechts.

Daarnaast zijn de staat en de wetgever er verantwoordelijk voor dat religieuze uitingen in overheidsinstellingen worden afgebakend en omkaderd: zij moeten het **vrijzinnige karakter** hiervan bevestigen (een dwingende vraag in Québec), herbevestigen of desgevallend in ere herstellen door

het zijn volledige betekenis terug te geven (zoals in Frankrijk).

Tot slot behoort het tot de verantwoordelijkheid van de staat om de aanwezigheid van **sterke staatsscholen** te verzekeren die integratie en emancipatie stimuleren en in staat zijn om te bouwen aan burgerschap... een kolossale opdracht voor wie vertrouwd is met de realiteit van sommige rampscholen die veeleer bekend staan als voedingsbodem voor het terugplooiën op de eigen gemeenschap dan als smeltkroes voor integratie.

- **Economische antwoorden: een vanzelfsprekendheid**

De wegen van de identiteit zijn ondoorgrondelijk en de identiteitsstrategieën ontsnappen soms aan de logica van de integratie via werk.

Het is zeker geen wondermiddel, maar de strijd tegen de uitsluiting en het terugplooiën op de eigen identiteit begint bij het oplossen van de economische problemen.

Besluit

Kort samengevat: het debat over hoe we moeten samenleven, zal nooit worden afgesloten aangezien democratische samenlevingen permanent in beweging zijn en zich op regelmatige basis opnieuw moeten definiëren om tot **eenduidigheid** te komen.

De tijd dringt echter om uit deze spiraal van identiteitsopbod te stappen en te beginnen aan de volgende ronde: het burgerschap.

Voor duurzame economische groei en sociale bescherming.